

4-5- YOSHLI ALALIYALI BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN KORREKSION ISH TIZIMIDA MULTIMEDIA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Nizamova Malika Ravshan Qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti

Maxsus pedagogika va inkluziv ta'lim fakulteti

Logopediya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola pedagogik, psixologik, ilmiy, ommabop va maxsus adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish. Alaliya nutq kamchiliklarini bartaraf etishda mayda qo'l motorikasini rivojlantirish uchun qulay va samarali metodlarni aniqlash va foydalanishga qaratiladi.

Kalit so'zlar: Alaliya nutq nuqsoniga ega bola, pedagogik, psixologik, mayda qo'l motorika.

Bolaning nutqi qanchalik boy va to'g'ri bo'lsa, uning fikrlarini ifodalash osonroq bo'ladi, atrofdagi haqiqatni bilish qobiliyati qanchalik keng bo'lsa, uning ruhiy rivojlanishi yanada faolroq bo'ladi. Kichkina bolaning nutqi boshqalar bilan muloqot qilishda shakllanadi, kattalar uchun bolalar uchun bir-biriga o'xshash bo'lishi kerak. Bir daraja yoki boshqa darajadagi nutqning buzilishi bolaning faoliyati va xatti-harakatlarini aks ettirishi mumkin. Yomon gapiradigan bolalar, kamchilikni tushuna boshladilar, jim, uyatchang, ikkilanmay qoladilar. Ayniqsa, bolalar tomonidan tovushlar va so'zlarning to'g'ri, aniq talaffuzi savodxonlikni o'rganish bilan bog'liq, chunki yozma nutq og'zaki, og'zaki nutq so'zlashiga asoslangan bo'lib, muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin.

Alaliya - bolaning ona qornida yoki dastlabki rivojlanish bosqichida nutq shakllanishiga qadar bosh miya qobig'i nutq doirasining organik jarohatlanishi oqibatida uzluksiz rivojlanmay qolishdir. "Alaliya" atamasi (grekcha a - yo'q, lotincha lalio - nutq) tarjimasida nutqning yo'qligi, nutqsizlik holati - nutq buzilishlariga doir adabiyotlarda qadim zamonlardan beri kuzatiladi. Maxsus adabiyotlarda "alaliya" atamasidan tashqari, shu nutq nuqsonini anglatuvchi quyidagi atamalardan foydalanganlar: "Tug'ma afaziya", "Ontogenetik afaziya", "Rivojlanish afaziyasi", "Disfaziya", "Nutqiy rivojlanishi sustlashuvi", "Nutqning konstitutsional orqada qolishi", "Tilni egallashdagi kamchiliklar" Alaliya - gapirish qobiliyatining umuman yo'qligi yoki "qo'pol" ko'rinishda bo'lishi. Homila paytida

yoki 3 yoshgacha bo'lgan bolalik davrida miyaning gapirish markazining buzilishi hisobiga kelib chiqadigan patologik holatdir. Alaliya (Gapira olmaslik) kasalligida bolada gapirishdagi nuqsonlar ya'ni so'zlarni aytishni kech boshlash, so'z boyligining kamligi, so'zlarni noto'g'ri talaffuz qilish kabi kamchiliklar kuzatiladi.

Alaliya-afaziyadan farqli ravishda tug'ma yoki bolaning 3 yoshgacha bo'lgan davrida biror-bir patologiya natijasida gapirish markazining buzilishi bo'lib, bunda gapirish qobiliyatining barcha komponentlari buziladi (fonetik, grammatik, leksik jihatdan). Ushbu patologik jarayon maktab yoshidagi bolalarning 1 %ida uchraydi, maktabgacha bo'lgan bolalar orasida esa 0,2-0,6 %ni tashkil etadi. Alaliya qizlarga nisbatan o'g'il bolalarda 2 barobar ko'proq uchraydi. Alaliya – bu klinik diagnoz bo'lib, logopedlar tomonidan qo'yiladi va Umumiy gapirishning shakllanmasligi deb ataladi. Alaliyani o'rganishda uzoq vaqt mobaynida uning kelib chiqish sabablarini turlicha ko'rsatganlar. R. Koen (1888), A. Gutsman (1924), E. Freshels (1931), M. Zeeman (1962) va boshqalarning fikricha, alaliya bolaning ona qornida yoki rivojlanish bosqichida shamollash yoki alimentar trofik moddalar almashinuvining patologik jarayoni natijasida kelib chiqadi. A. Treytel (1901) fikricha, alaliya diqqat va xotirani yetarli emasligining natijasidir. A. Libmann (1901) alaliyada nutqning to'liq emasligini intellektual yetishmovchilik bilan bo'lmaydi. A. Iving (1963) bolalarda nutqning to'liq rivojlanmaganligi asosida so'zning motor obrazi yo'qligini miya buzilishlariga bog'lab ko'rsatadi. M. Zeeman (1962) ta'kidlashicha, nutq bosh miya markazlarining buzilishining natijasida rivojlanmaydi. R. Luxzinger (1970) , M. Berri (1957) , M. B. Eydinova (1961) , V.A. Kovishkov (1985) va boshqalar alaliyani kelib chiqishida tug'ma bosh miya travmalari va chaqaloqlar asfiksiyasining rolini belgiladilar. Tug'ruq travmalari va asfiksiyalar bir qator hollarda homilalik patologiyasining oqibatidir. Bu surunkali kislorod yetishmovchiligini keltirib chiqaradi va nafas olish markazlari funksiyasining pasayishiga olib keladi. Miya to'qimalari, birinchi navbatda filogenetik munosabatga nisbatan yosh, po'stloqning uchinchi qatlami kislorod yetishmovchiligiga birmuncha sezgir hisoblanadi. Miya po'stlog'ining uchinchi qatlami assotsiativ aloqalarning murakkab tizimini boshlab beradi. Bu tizim insonning oliy po'stloq funksiyalarining shakllanishini, birinchi navbatda nutq va psixikani ta'minlaydi. Etiologik omillar ichida yetakchi o'rinda homilaning ensefalit, meningit bilan xastalanishi; rivojlanishi uchun nomaqbul sharoit; homilaning zaharlanishi; homila yoki ilk rivojlanish davrida bosh miya shikastlari; ilk bolalik davrida xastalanishlar natijasida bosh miyaning Zararlanishi va boshqalar. Homiladorlik patologiyasi miya moddasining diffuz jarohatlanishiga olib keladi, tug'riq kalla-miya travmalari va chaqaloqlar

asfiksiyasi nisbatan lokal buzilishlarni keltirib chiqaradi. Bosh miya po'stlog'idagi turli sohalarining jarohatlanishi, nutqiy va nutqiy bo'lmagan funksional tizim rivojlanishidagi buzilishlarni keltirib chiqaradi. Ye.M. Mast'yukova (1981) neyroontogenez nuqtayi nazaridan alaliyani xarakterlay turib shuni ko'rsatib o'tadi: har qanday zararli omilning tug'ruqgacha va tug'ruqdan so'ng erta yoshlarda ta'sir ko'rsatishida, qachonki bosh miya po'stlog'i hali shakllanish bosqichida bo'ladi, lokal nuqsonning mavjudligini aniq belgilash qiyin bo'ladi, chunki jarohatlanish ko'pincha tarqalgan xarakterga ega bo'ladi. S.S. Korsakova va N.I. Krasnogorskiy kuzatishlari natijasida m a'lum bo'ldiki, alaliya markaziy asab tizimini toliqishi, gipotrfiyani keltirib chiqaruvchi somatik kasalliklari oqibatidir. Yu.A. Florenskaya fikricha, alaliya potogenezida raxit, ilk bolalikda ovqatlanish va uyquning buzilishi, nafas yo'llarini tez-tez xastaligi alohida o'rin tutadi. Bu nuqtayi nazarni barcha mualliflar ham to'g'ri deb baholamaydi. Somatik kasalliklar yetakchi hisoblangan asab kasalliklarining patologik ta'sirini kuchaytiradi. Ayrim mualliflar (R. Koen, 1988; M. Zeeman 1961; R. Luxzinger, A. Saley 1977 va h .k.) alaliya etiologiyasida nasliy omil, oilaviy moyillik holatlarini alohida ajratib ko'rsatadilar. Alaliya-markaziy xarakterdagi organik nutq buzilishi. Alaliyada bosh miyaning ayrim po'stloq sohalarida nerv tolalarini shakllanishining orqada qolishi kuzatiladi. Asab tolalari yetishmagan bosqichda, ya'ni neyroblast o'z rivojlanishini to'xtatadi. Bosh miyaning bunday shakllanmaganligi tug'ma yoki bolada nutq shakllangunga qadar yuzaga kelishi mumkin. Alaliyada bosh miyaning jarohatlanishi perenatal yoki ilk postnatal davrda yuzaga kelishi mumkin. Bola hayotining dastlabki uch yili shartli ravishda nutqgacha bo'lgan davr deb hisoblanadi. Bunda bosh miya po'stloq to'qimalarining jadal shakllanishi kechadi va bolaning nutqdan foydalanish tajribasi hali juda kam bo'ladi. Nutqiy funktsiya uchun muhim hisoblangan miya tizimining rivojlanishi homilalik davrida tugamaydi va bola tug'ilganidan so'ng ham davom etadi. Miyaning rivojlanmaganligi yoki erta jarohatlanishi nerv to'qimalari qo'zg'aluvchanligining pasayishiga va asosiy nerv jarayonlari harakatchanligining o'zgarishiga olib keladi. Bu esa bosh miya po'stlog'i to'qimalarining ish qobiliyatini pasaytiradi. Alaliya asosida yotuvchi patofiziologik mexanizmlarni o'rganish, qo'zg'aluvchanlik va tormozlanganlik jarayonlarining inertligini, bosh miya po'stlog'i to'qimalarining yuqori darajada funksional zaiflashuvini ko'rsatdi (I.K. Samoylova, 1952). Tadqiqotchilar miya po'stlog'ida qo'zg'atuvchi va tormozlovchi jarayonlarning fazoviy konsentratsiyasining yetishmasligini aniqladilar. Alaliyali bolalarda miyaning elektr faolligini o'rganish jarayoni, ko'pincha chakka-tepa-ensa sohalarida, peshana- chakka va dominant yarimshaming chakka shoxlarida

biopotensiallarning aniq lokal o'zgarishlarini aniqlab berdi (L.A. Belograd, 1971; A.L. Lindenbaum, 1971; Ye.M. Mastuykova, 1972). So'nggi tekshirishlarning ko'rsatishicha, alaliyada ikki yarimsharlar po'stlog'ida ko'plab jarohatlar, ya'ni bilateral jarohatlarning yaqqol namoyon bo'lmagan shakllari kuzatiladi. Bosh miyaning bir tomonlama zararlanishi natijasida nutq rivojlanish bosh miyaning sog'lom tomonining kompensator imkoniyatlari sog'lom rivojlanayotgan yarim shakllar hisobiga amalga oshishi mumkin. Bosh miyaning bilateram jarohatlanishida kompensatsiya imkoniyatlari mutlaqo yo'qoladi yoki juda qiyinchilik bilan amalga oshiriladi. Bu holda, bosh miya nutq zonalari jarohatlanishining tor o'choqli xarakterga egaligi haqidagi ilgari mavjud bo'lgan nuqtayi nazar tasdiqlanmaydi.

Alaliya - nutqiy rivojlanishning vaqtinchalik funksional sustlashuvi emas. Bu nutq buzilishida nutqni rivojlantirishning barcha jarayoni markaziy asab tizimining patologik holati sharoitida kechadi. Alaliyaning ayrim ko'rinishlari tashqaridan bolalarning normal rivojlanishining ilk bosqichlariga o'xshaydi. Biroq vaqt o'tishi bilan bular o'rtasidagi farq yaqqol ko'zga tashlanadi, ya'ni nutqni normal rivojlanishi alaliyadan farqli ravishda nutq bosqichlarining o'rni boshqasi bilan uzviy va tez holda almashadi. M. Sovak (1971) va boshqa tadqiqotchilar "alaliya" tushunchasini kengaytirish maqsadida, uning kech shakllangan ko'rinishlarini kiritadilar. Ular alaliyaning nutqni nevrologik yo'qligi - mutizm, demensiya va shizofreniyada nutqning yo'qolishi, eshitishining pasayishi va oligofreniyadan farqlab ko'rsatadilar. M. Sovak (1971) va boshqa tadqiqotchilar "alaliya" tushunchasini kengaytira turib bu bilan nutq yo'qligining barcha holatlarini qamrab oldilar. Ular demensiya va shizofreniyada nutq buzilishidan, eshituvning buzilishi va oligofreniyadan farq qiluvchi nutqning nevrologik yo'qligi singari mutizm bilan bog'liq bo'lmagan nutqning sekin shakllanishini ham bu tushunchaga kiritdilar. K. P. Bekker va M. Sovak (1981) nutq rivojlanmaganligi sur'atida biologik, ijtimoiy sabablar yoki ular kombinatsiyasining ustunligi bilan bog'liq komponentlarni ajratdilar. Tadqiqotchilar fikri bo'yicha ilgari nomlanuvchi eshituvchi-soqovlik, motor-kinestetik buzilishlar yoki noqulay ijtimoiy ta'sirlar bilan shartlangan, o'ziga xos xarakterga ega. Nutq rivojlanishining kechikishida namoyon bo'ladi. Nutq rivojlanishining oddiy kechikishidan farqli ravishda nutq rivojlanmaganligining murakkab shakllarini xarakterlay turib, M. Kritchli (1974), oral-fatsial diskoordinatsiyalarning, til va labning harakatli malakalarining nuqsonliligini, so'zli belgilarni tushunish yoki noto'g'ri qo'llashni mavjudligini ta'kidlab o'tadi. Bolalar afaziyasi (alaliya) muloqot uchun bolaning belgilardan foydalanish qobiliyatining yo'qligi yoki chegaralanganligi sifatida belgilanadi. M.Kritchlining ta'kidlashicha, Xalqaro

nevrologik federatsiyada (Italiya, Varenna, 1966) nutq yetarli rivojlanmaganligi holatida "afaziya" terminidan butunlay voz kechish taklif qilingan. Bunday holatlar uchun tavsiya qilingan terminlar "tug'ma alogiya", "disfaziya" keng ommaga tarqalmadi. Alaiyaning nutqiy va nutqiy bo'lmagan belgilari kuzatiladi. Alaliyada buzilishlar belgilarida nutqiy buzilishlar yetakchi o'rin egallaydi. Alaliya nutqning sistemali shakllanmaganligi bo'lib, nutqning barcha tarkibiy qismlarining buzilishlari kuzatiladi: fonetik-fonematik, leksik-grammatik tomoni. Alaiyaning nutqiy bo'lmagan kamchiliklari sirasiga motor, sensor, psixopatologik belgilar alohida ko'rsatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. // O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami.– T., 2017.– B.39.
2. 8.Ayupova M. Logopediya. –O'zbekiston Faylasuflari Milliy Jamiyati . Toshkent, 2007.
3. Ayupova M.Y. Logopediya: darslik/ M.Y. Ayupova; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. — T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007. —560 b.
4. Ayupova M. «Korreksion ishlar metodikasi. (ma'ruzalar matni)». T 2005
5. Apeeveva L.A. «Metodicheskie rekomendatsii i pourochnye razrabotki pobucheniya, chteniya i razvitiya rechi detey doshkolnogo vozrasta». Toshkent, 2000.